

A himnusz műfaji stációi az erkeli oeuvre-ben és utóélete

Erkel Ferencnek a himnusz mint műfaj iránti érdeklődése felébredésében minden bizonnyal meghatározó volt a reformkort követő 1830-1840-es esztendők nemzeti zenei öntudatosodásának közege és Bartay András (Endre), kora polihisztorának inspiratív szerepe. Műfaji elköteleződése a következő évtizedek folyamán több művében köszön vissza. Így 1844-ben született fohászának megidézése az 1857-ben komponált *Erzsébet* operában, az 1867-es koronázásra írt – Szigligeti szövegét saját szavaival kiegészítő – *Magyar Cantate* konkrét műfaji jelölésű záró részében, majd az 1873-as *I. Magyar király-himnuszban*, az *Ünnepi nyitányban*, végül pedig az „Isten tartsd meg országunk királyát...” kezdetű, Jókai versre írott *II. Magyar Király-himnuszban*.

Cikkemben ezen művek jellemző részleteinek bemutatásán túl cáfolni kívánom azt a magát időről időre macacsul tartó feltételezést, hogy Erkel valaha is behódolt volna az uralkodóháznak. Művei „védjegyét”, a magyarság boldogabb jövőjébe vetett hitét annál inkább tekinthetjük egész élete ars poeticájának.

A szakmai pályafutás egyik legkiemelkedőbb, 1844-es esztendejének, valamint a Hunyadi- és a Hymnus-pályázat diadalának közvetlen előzményeként az úgyszintén nemzeti imává nemesült *Szózat* 1843-ban történt megzenésítése tekinthető. Talán a „Gottesglobe” – az akkor hivatalos osztrák himnusz – „ellensúlyaként” is 1843 kora tavaszán Bartay zeneszerzői pályázatot hirdetett Vörösmarty *Szózatára* írandó népmelódiára. Ennek nyertese – mint köztudomású – Egressy Béni lett, dallama máig is nélkülözhetetlen része ünnepeinknek. (Arról Gárdonyi Géza Erkel saját kijelentésére hivatkozó közlése¹ alapján talán kevesebben tudnak, hogy az eredetileg énekhangra és zongorára komponált mű zenekari hangszerelését Egressy alkotótársa, Erkel Ferenc készítette el.)² Őt magát is megragadta a téma, de a nemzeti színházi bírálóbizottság tagjaként nem pályázhatott. A korabeli *Pesti Hirlap* így számol be erről: „*Erkel Ferencz karmesterünk is készítte a Szózathoz zenét, melly mint tudjuk és bizonyosan tudjuk, nem csak a' jutalmazottnál jobb, de magában is jó, s a' Szózat lángeszű költője tetszését is megnyeré, de a' szerző által jutalomra be nem adaték; kérjük ezért a' nemzeti színház igazgatóját, énekeltesse el a' színpadon ezt minél előbb, legalább kárpótlásul, s felszerkentéseül azon reménynek, hogy lesz nem sokára egy a' hazát keresztülriadó nemzeti dalunk.*”³ Alig egy héttel később, május 30-án ezt a *Szózat*-megzenésítést is bemutatták a Nemzeti Színházban. Erkel – eredetileg énekhangra zongorakísérettel komponált – műve mintegy másfél évszázadnyi szunnyadás után Tarczay Zoltán karnagy felkérésére Bárdos Lajos kórusfeldolgozásainak köszönhetően vált ismertté.⁴

Folytatásként rögvést kivéltel tennék a kronológiában, mert – bár keletkezési sorrendben maga a *Himnusz* következne – úgy gondolom a képzeletbeli „i-re” a végén kell majd feltennünk a pontot.

Elővételezésként azonban mégis megemlítené az 1857-ben a császári pár, még konkrétan Sissi magyarországi bemutatkozó látogatására a Doppler-fivérek és Erkel közös szerzeményeként komponált *Erzsébet* opera, annak is második felvonása. Ez Legány Dezső szavait idézve a *Bánk bán* előtt „*A magyar operairodalom legszebb felvonása*”⁵, amelynek végén orgonakísérettel szólaltatja meg a színpad teljes szereplő gárdája Erkel *Himnuszát*. Ehhez 1857-ben igen nagy bátorság kellett, mert négy évvel korábban még

császári pátenst utasított az állami ünnepeken a Gott Erhalte előadására. A *Vasárnapi Ujság* az előadásról szóló beszámolója szerint egy ősz színész „Éljen a király és éljen a haza” köszöntéssel emelt poharat az uralkodó párra.⁶ A hagyomány szerint később Sissi – már Erzsébet királynéként – Vörösmarty Szép Ilonkájából idézett gondolattal viszonzta e királyköszöntést: „*Hadd folytassam én is: Addig éljen, míg a honnak él.*”⁷

Alighanem e gesztus is bátoríthatta Szigligeti Ede szövegírói tevékenységét, amikor Ferenc József 1867-es királlyá koronázása alkalmából megírta *A szent korona* című ünnepi előjátékát. Erkel Ferenc pedig e mű befejező részének szövegére komponálta a (2010 óta magánkiadásban ismét hozzáférhető) *Magyar Cantate*-t.⁸ A bemutató a szerző vezényletével Pesten a Nemzeti Színházban volt 1867. június 11-én. Az előadást a korabeli feljegyzések szerint másnap megismételték.

A mű 34 ütemes zenekari előjátékkal⁹ (Moderato Religioso) kezdődik Esz-dúrban, amely nemcsak hangnemében, hangvételében, de a basszus szólamok teljes első ütemével is utal a *Himnusz* bevezető motívumára. Amelyet azután közvetlen ehelyütt még kétszer ismételnek meg alap-, illetve kvintimitációban további hangszercsoportok, sőt az „bújtatva” a továbbiakban is feltűnik a műben. Erkel már itt finom utalást tesz a nemzeti szimbólumok egységére, az előjátékban megjelenő másik zenei gondolat pedig végigvonul a darab következő, énekes részeiben is. (A partitúra szerint a hangszeres prelúdiumot Szigligeti darabjában próza követte.)

A mű középső, „Cantate” szakaszában a hangnem Gesz-dúrba vált, a négy szólista és a kórus váltakozva énekelve tárja eléink az a pillanatot, amikor István király Mária oltalmába ajánlja Magyarországot, illetve a nemzetet megtestesítő legfőbb szimbólumot, a Szent Koronát: „*Istennek anyja, mennynek Asszonya, fogadd kegyedbe e szent koronát! Küldj égi áldást késő korban is...*” Ezt a képet több, látszólag a királyt éltető gondolat követi. Erkel már életében is többször vádolták azzal, hogy behódolt az uralkodóháznak, holott aki belát a sorok közé és érti a zenei motívumokba rejtett utalásokat, az pontosan az ellenkezőjét hallhatja ki ebből a műből is: „*Legyen hatalmas s boldog a király, (azért) hogy boldogítsa a magyar hazát... A királyi eskü záloga, hogy szent a törvény s a nemzet joga.*” Utóbbi akár egy ultimátummal is felér! Vagy egy másik: „*Éljen a király! A szelíd békében boldogított népe áldást mond fejére.*” Minden valamire való királyt dicsőítő motívum triumfáló dúr akkordokban szólal meg az európai zenei gyakorlatban. Nem úgy Erkelnél, aki az akkordfelbontást leszállított hetedik fokra zárja, amivel feszültséget teremt, feltételes módot fogalmaz, s egyben felszólít. Nem mást, mint az uralkodót, akinek mellesteg a darab szól.¹⁰

Az Erkel számára legfontosabb dologról a mű harmadik, 64 ütemes „Hymnus” részének – amely egyfajta tükörmotívuma a bevezető dallamnak – Szigligeti szövegét saját szavaival kiegészítő kezdősorai tanúskodnak: „*Ó áldd meg Isten a magyar királyt, Ó áldd meg Isten a magyar hazát!*” Különösen ez utóbbit, a magyarság boldogabb jövőjébe vetett hitét tekinthetjük egész élete ars poeticájának. Művét végül egy virtuóz, 25 ütemes Presto zenekari rész zárja.¹¹

1867 után legközelebb csak 1953 tavaszán hangozhatott el a *Magyar Cantate* a Kolozsvári Zeneművészeti Főiskolán Lakatos István, az intézmény zenetörténet-tanára jóvoltából, aki 1951-ben találta meg a mű partitúráját Marosvásárhelyen Erkel zongoraművész-tanár dédunokájánál, (Henszelman) Erkel Saroltánál.

A Zeneműkiadó Vállalat 1963-ban ugyan megjelentetett egy *Ünnepi kantáta* kottát szoprán, alt, tenor, basszus szólóra és vegyeskarra, de az '50-es évek szellemiségéhez és elvárásaihoz igazított, a történelmi múltat megtagadó, az új eszmét hirdető szocialista-realista szöveggel. („*Mi fényre vágytunk, s ránk csak éj borult, felhőkbe burkolt égbolt volt a múlt...*”

„*Am a szívben tiltva élt a vágy, hogy legyűrjük az éjt, a vak homályt...*”) Érdekességképpen az egyetlen szóazonosság a kétfajta szövegben a zenekari bevezetést követő „*Cantate*” rész 84. ütemében található „honfi” szó, természetesen merőben más kontextusban.

Ismét eredeti szöveggel csak 1994. június 15-én, a *Hymnus* születése 150. évfordulójának ünnepi hangversenyén a Zeneakadémián mutatta be a művet e sorok írója a Magyar Rádió Énekkarának szólistái, valamint az Erkel Ferenc Kamarakórus közreműködésével, Almási László Attila orgonaművész kíséretével.

Újabb másfél évtized elteltével sikerült a régóta dédelgetett tervet megvalósítani; a Marosvásárhelyen élő Erkel-ükunoka, Szőnyi Zoltán karmester jóvoltából 2010 tavaszán kézhez kapva az eredeti partitúra másolatát, lehetőség nyílt a teljes kórus- és zenekari kottaanyag elkészítésére. Ennek nyomán hangozhatott el ismét eredeti formájában, s válhat reményeink szerint minél szélesebb körben ismertté Erkel Ferenc *Magyar Cantate*-je, hogy végre elfoglalja megérdemelt helyét a magyar zenetörténetben.

Az előző darabhoz hasonlóan az uralkodóhoz, szövegíróként pedig szintén Szigligeti Edéhez kapcsolódik az eredetileg vegyeskarra és zenekarra írott *I. Magyar király-himnusz*.¹² Korabeli bemutatója 1873 novemberében, Ferenc József trónra lépésének 25. évfordulóján volt egy nemzeti színházi diszeloádás részeként Erkel Ferenc vezényletével, amelyen a színház egész társulata magyar népviseletben jelent meg. De beszédes a címadás is, hiszen az uralkodás évfordulója a császárhoz kapcsolódik, a köszöntés viszont már a magyar királynak szól. Szövege talán kissé konformistának tűnik, ekkor azonban már épp negyedszázaddal vagyunk túl a szabadságharc leverését követő haynauai megtorláson, az azt követő lassú, de mégis egyirányú konszolidáción, annak szimbolikus tiaráján, az imént már megidézett koronázáson és a haza bölcse, Deák Ferenc egyengette kiegyezésén. Aki – nem mellékesen – először használta Erkelrel kapcsolatosan a „karnagy” kifejezést. A darab ma inkább Szabó Miklós szövegével – *Éljen a haza!* – ismert.

Majd’ másfél évtizeddel később ugyancsak jubileumra, a Nemzeti Színház megnyitásának 50. évfordulójára készült az *Ünnepi nyitány*, amelynek bemutatója 1887. szeptember 28-án volt. A művet Erkel felkérésre komponálta, amely az iránta való vitathatatlan tiszteletet tükrözi. Annak a muzsikusnak a megbecsülését, aki ekkorra már egy korszak szimbóluma, a magyarság első számú zeneszerzője.

A nyitány zenei témáinak nagyobbik része korábbi műveiből ismerhető. Többek között felhangzik benne a *Sarolta* két motívuma, korálszerűen, bár töredékesen megidézi saját *Hymnus*át is, dallami szempontból azonban sokkal konkrétabban ráismerhető Egressy Béni *Szózata*. S bár az 1800-as évek vége felé valójában már nemigen lehetett újat mutatni az évszázados múltra visszatekintő szonátaformában, a zenemű kidolgozásának kivételesen igényes volta mégis igazolja az alkalmazott forma létjogosultságát. Erkel kompozíciója épp a többféle zenei téma, ugyanakkor az egymástól merőben különböző karakterek mesteri ötvözése révén tölti be ünnepien összegző küldetését, a magyar nemzeti romantika és saját életútja elválaszthatatlan esszenciáját.

A zeneszerző 1892. augusztus 19-én állt életében utoljára pulpituson. Ebben az évben komponálta a *II. Magyar király-himnusz*t Jókai egy esztendővel korábban írt „Isten tartsd meg országunk királyát” kezdetű versére és adta elő további két Petőfi-megzenésítéssel (*Elvennélek én..., A faluban utcahosszat...*) együtt. A költemény mondánivalója, az uralkodónak szánt üzenete a harmadik versszakban válik nyilvánvalóvá; az ő feladata minden korban és helyzetben a jognak, a szabadságnak védelme, a viszályok

elhárítása. A kórusmű zongorabevezetésének 3-4. ütemében – bár némiképp transzformálva, de – nem kifejezetten hízelgő módon felfedezhető a *Hymnus* „Ha küzd ellenség-gel” zenei sora. A darab Erkel halála után két esztendővel, 1895-ben jelent meg nyomtatásban Harrach József *Arany lant* és *Magyar Arion* gyűjteményeiben zongorakisérettel. Az eredeti kézirat viszont ismeretlen, mint ahogy a zenekari kíséretéről sem tudunk.¹³

„Minden nemzetnek megvan a maga néphymnusza, mellyel királyát élteti. A britnek GOD SAVE THE KINGje, a németnek GOTT ERHALTEja stb. A magyar még nem bir ilyennel. Avvagy kevesebb loyaltás melegitené keblünket? Bizonyosan nem. [...] Be dicső volna birni egy nagyszerű néphymnuszt, mellyre Vörösmartynk' koszorúzott koboza és Erkelünk' gyönyörű lyrája egyesülnének. Rajta dicső magyar költér!”¹⁴ Alig egy hétre rá, 1844. február 29-én Bartay András zeneszerző, tankönyvíró, a reformkori kulturális vezetés kiemelkedő képviselője, aki az 1843–1844-es esztendőben állt igazgatóként a pesti Nemzeti Színház élén: „ismét 20 arany pálya díjt tűz ki a' legjobb népmelodiáért – KÖLCSEY FERENC KOSZORÚS KÖLTŐNK' HYMNUSÁRA' ének és zenekarra téve. [...] A pályaművek beküldésének határnapja 1844 május 1ső napja...”¹⁵

A jó három hónappal későbbi beszámoló szerint „egy több műkedvelő urakból alakult választmány” június 15-én hozott egyhangú határozata alapján „a beküldött 13 műek közül – melyek között számos dicséretreméltó szerzemény van – legtökéletesebbnek, minden megkívántóságot magában leginkább egyesítőnek lenni találtatott (pedig közértelemmel) az I. számmal, és 'Itt az írás olvassátok' [sic!] jelisével ellátott pályamű, melly a mondott díjat nyerendi...”¹⁶ Amint az írásból is kiderül, Erkel – mert övé volt az egyes számú pályamű – jelikeként Kölcsey *Vanitatum Vanitas* című versének első két sorát idézte, a nyomda ördöge azonban itt is közbeszólt: „Itt az írás forgassátok, Érett ésszel, józanon...” A *műkedvelő urak* összegzést pedig érdemes kicsit pontosítani, hiszen többek között olyan neveket takart, mint Petrichevich Horváth Lázár, Szigligeti Ede vagy Vörösmarty Mihály... A zenei *Himnusz* születésnapjának tehát 1844. június 15-ét tekinthetjük. (Különös egybeesés, hogy szerzője negyvenkilenc esztendővel később, 1893-ban ugyanezen a napon hunyt el Budán egy Diana úti villában.)¹⁷

A himnusz tehát mint műfaj, akár konkrétan vagy utaló jelleggel a nemzeti fohászunkra, de mindenképpen meghatározó, központi szerepet töltött be Erkel énekes műveiben. Ha nem is életmű-kronológiában, de műfaji szempontból mégis a legmeghatározóbb maga Erkel *Himnusza*, amelynek 2019. június 15-én volt a 175. születési évfordulója. Ahogy ő megkomponálta a korabeli Nemzeti Színház zenekarára a ma ismertnél jóval puritánabb hangszereléssel; verbunkos stílusjegyekkel, apró nyújtott ritmusokkal, 32-ed felfutásokkal a vonós szolamokban és a nándorfehérvári diadalt, valamint a pozsonyi diákkort idéző harangszóval a bevezető és a záró ütemekben. Egyetlen eltérésként – Lukin László tanár úr egykori szótalányával élve: a „közének” számára – az egyházi gyakorlatban majd' évszázada jelen lévő B-dúr transzpozícióban is rögzítettük 2000-ben a Ciszterci Szent Alberik Kórus és a MÁV Szimfonikus Zenekar előadásában.¹⁸

Legutóbb 2013 nyarán készítettünk felvételt a MÁV Szimfonikus Zenekarral Erkel eredeti partitúrája alapján a Magyar Olimpiai Bizottság felkérésére sportolóink hazai és nemzetközi versenyeken történő méltó, ugyanakkor autentikus zenei delegálására.¹⁹

Erkel Ferenc *Himnuszt* annak 1844-es keletkezése óta többen átdolgozták, a műből sokféle átírat született. Közülük több mint két generáció óta máig a legismertebb Dohnányi Ernő hangszerelése. A történeti hűség kedvéért azonban tisztázni kell, hogy bár ezt a változatot a XX. század egyik valóban legkiválóbb magyar muzsikusa hangszerelte, mégis

a kották (és a felvételek) összehasonlításából egyértelműen kiviláglik, hogy Dohnányi *feldolgozása* (különösen a *magyaros zenei elemek tekintetében, azok teljes elhagyása miatt*) az eredeti **Erkel-műtől** lényegesen különbözik. Ezen fontos elemek, jelentős eltérések a következők:

- verbunkos nyújtott és éles ritmusok, valamint a záratokban (rövid – „secco”) nyolcadok alkalmazása,
- harmincketted futamok felvezetése a fő motívumok kezdőhangjaira hat helyütt a vonósszólamokban,
- Erkel eredeti zenekari hangszerelésében ütőhangszerként csak üstdob, illetve a bevezető és a záró négy ütemben harangszó (vagy tam-tam) szerepel; t. k. a *kisdobot, nagydobot, a cintányért Dohnányi* a korszak – vélhetően elvárt – későromantikus hangzásképzéhez igazodva *1938-ban illesztette átíratának partitúrájába,*
- a csúcspont harmóniai megváltoztatása
- az utolsó himnuszor – az európai gyakorlatból jól ismert – megismétlése, bár időskori (*kíséret nélküli*) kórusletéjébe ezt Erkel sem írta bele.

Mindezek figyelembevételével az Erkel Ferenc által írt nemzeti fohász karaktere, ritmusa, tempója megalapozottan vélelmezhetően jóval frissebb, gyorsabb volt a mai gyakorlatból ismertnél, illetve a felvételek révén megszokottnál. Az eredeti mű puritánabb hangzású verbunkos jellege, s ebből fakadó tempója idővel azonban nemcsak megkopott, de lassan a feledés homályába is merült. A mindmáig egyetlen kottahű felvétel 2000-ben, a magyar millennium esztendejében készült el az eredeti nemzeti színházi zenekari létszámmal Esz-dúrban a Ciszterci Szent Alberik Kórus és a MÁV Szimfonikus Zenekar előadásában.²⁰

2013-ban a **Magyar Olimpiai Bizottság** felkérésére ismét **Erkel Ferenc partitúráját** alapul véve készítettük el a MÁV Szimfonikus Zenekarral a **NOB** lausanne-i archívuma számára **az olimpiai játékokon a jövőben elhangzó magyar himnusz** felvételét. A nemzetközi standard elvárásainak megfelelően ez egy énekszólam nélküli zenekari előadás másfél percben, a közönségi éneklésre is alkalmas B-dúr hangnemben.²¹ Különlegessége továbbá a *zeneszerző által a kotta külön sorában jelzett, ám korábbi hangzóanyagokban még sosem hallott „harangs(z)ó”,* amely egyértelmű utalás az 1456-os fényes nándorfehérvári diadalra, amellyel egyidejűleg III. Callixtus pápa Európa-szerte elrendelte a déli harangszót.²²

2019. június 15-én a Nemzeti Múzeum dísztermében az Erkel által alapított Filharmóniai Társaság Zenekarával, mintegy 120 tagú előadói apparátus közreműködésével adtunk emlékhangversenyt Áder János, a Magyar Köztársaság elnöke védnökségével. Az ünnepi hétvégét követően keresett meg dr. Bence Izabella jogász asszony azon szándékával, hogy civil kezdeményezést kíván indítani Erkel eredeti művének visszaállításáért a Magyar Köztársaság Alaptörvényében rögzítettek szellemében. Ennek folyományaként számos cikk és interjú után kaptunk értesítést, hogy az emberi erőforrások minisztere támogatásra méltónak találta a Budapesti Filharmóniai Társasággal közös – már lezajlott és megvalósítandó – rendezvényeinket a *Himnusz* 175 éves évfordulójának megünneplésére. December 1-én korábbi terveink szerint a Pesti Vigadóban hivatásos együttesekkel – a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarával és a Magyar Állami Operaház Kórusával – rögzítettük Erkel eredeti *Himnuszát* 1844-es partitúrája alapján, „közének számára”, vagyis mindenki által énekelhető módon. A képi és hangfelvételt szakmai beszámolólevél kíséretében juttattuk el az Emberi Erőforrások Minisztériumába, amely így először 2020. január 22-én hangzott el hivatalosan a Kultúráért Felelős Államtitkárság magyar kultúra napi ünnepségén az Uránia Filmszínházban.²³

IRODALOMJEGYZÉK

- F. DÓZSA Katalin: *A világ legszebb asszonya = Rubicon*, 2017, 1. sz.
 LEGÁNY Dezső: *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*. Bp., Zeneműkiadó, 1975, 32., 23.
 SOMOGYVÁRY Ákos: *Magyar Cantate. A Szent Koronáról. Előszó a nyomtatott partitúrához*. 2010.
 SOMOGYVÁRY Ákos: *A reformkori Nemzeti Színház kezdeményezései. A Szózat és a Hymnus megzenésítése, kései utóéletük = Zeneszó*, 2010. január 24.
 SZÖNYINÉ SZERZŐ Katalin: *Gondolatok egy emlékhangverseny után = Liszt magyar szemmel*, 2017. október 29. Utánközlés: *Zeneszó*, 2017, 9. sz.

JEGYZETEK

- 1 FABÓ Bertalan: *Erkel Ferenc Emlékkönyv*. Bp., Pátria, 1910, 212, 1.
- 2 LEGÁNY Dezső: *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*. Bp., Zeneműkiadó, 1975, 32., 23. *Pesti Hírlap*, 1843. május 25.
- 3 HYMNUS – A Ciszterci SZENT ALBERIK Kórus a magyar millenniumra készített CD-felvétele (SACD001 2000, 2002) 4. track. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 4 SZÖNYINÉ SZERZŐ Katalin: *Gondolatok egy emlékhangverseny után = Liszt magyar szemmel*, 2017. október 29. Utánközlés: *Zeneszó*, 2017, 9. szám
- 5 *Vasárnapi Ujság*, 1857. május 10.
- 6 F. DÓZSA Katalin: *A világ legszebb asszonya = Rubicon*, 2017, 1. sz.
- 7 SOMOGYVÁRY Ákos: *Magyar Cantate. A Szent Koronáról. Előszó a nyomtatott partitúrához*. 2010.
- 8 FERENC ERKEL CHORAL WORKS – Hungaroton Classic HCD 32863 20. track *Magyar Cantate* 02:02 mp-ig – MÁV Szimfonikus Zenekar. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 9 FERENC ERKEL CHORAL WORKS – Hungaroton Classic HCD 32863 20. track *Magyar Cantate* 02:03-tól 07:15 mp-ig – Schnöller Szabina, Heim Mercedes, Kovács Barna, Jekl László, Musica Nostra Nőikar (Mindszenty Zsuzsanna DLA), Pécsi Bartók Béla Férfikar (Lakner Tamás DLA), MÁV Szimfonikus Zenekar. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 10 FERENC ERKEL CHORAL WORKS – Hungaroton Classic HCD 32863 20. track *Magyar Cantate* 07:16-tól – Schnöller Szabina, Heim Mercedes, Kovács Barna, Jekl László, Musica Nostra Nőikar (Mindszenty Zsuzsanna DLA), Pécsi Bartók Béla Férfikar (Lakner Tamás DLA), MÁV Szimfonikus Zenekar. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 11 FERENC ERKEL CHORAL WORKS – Hungaroton Classic HCD 32863 20. track *Magyar Cantate* 07:16-tól – Schnöller Szabina, Heim Mercedes, Kovács Barna, Jekl László, Musica Nostra Nőikar (Mindszenty Zsuzsanna DLA), Pécsi Bartók Béla Férfikar (Lakner Tamás DLA), MÁV Szimfonikus Zenekar. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 12 FERENC ERKEL CHORAL WORKS – Hungaroton Classic HCD 32863 2. track *I. Magyar király-himnusz* – Pécsi Bartók Béla Férfikar. Vezényel: Lakner Tamás DLA.
- 13 HYMNUS – A Ciszterci SZENT ALBERIK Kórus a Magyar Millenniumra készített CD-felvétele (SACD001 2000, 2002) 10. track. Zongorán közreműködik Áchim Erzsébet. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 14 *Honderű*, 1844. február 24.
- 15 *Regélő Pesti Divatlap*, 1844. március 3.
- 16 *Honderű*, 1844. június 22.
- 17 SOMOGYVÁRY Ákos: *A reformkori Nemzeti Színház kezdeményezései. A Szózat és a Hymnus megzenésítése, kései utóéletük = Zeneszó*, 2010. január 24.
- 18 HYMNUS – A Ciszterci SZENT ALBERIK Kórus a magyar millenniumra készített CD-felvétele (SACD001 2000, 2002) 1. track. Közreműködik a MÁV Szimfonikus Zenekar. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 19 <http://olimpia.hu/magyarorszag-olimpiai-es-sport-himnusz>
- 20 HYMNUS – A Ciszterci SZENT ALBERIK Kórus a magyar millenniumra készített CD-felvétele (SACD001 2000, 2002) 12. track. Közreműködik a MÁV Szimfonikus Zenekar. Vezényel: Somogyváry Ákos.
- 21 http://www.nemzetisport.hu/egyeb_egyeni/mob-itt-meghallgathato-a-himnusz-olimpiai-valtozata-2282181
- 22 *Az olimpia előtt a magyar Himnusz olimpiai felvételéről*. Az Erkel Ferenc Társaság közleménye, 2016. augusztus 1.
- 23 https://www.youtube.com/watch?v=Iypr_XM9q28&feature=youtu.be